
POJAV IN RAZVOJ FEMINISTIČNIH GIBANJ V EGIPTU

M a j a L a m b e r g e r K h a t i b

Uvod

Sodobno razumevanje spola v arabskem svetu je v večinsko muslimanskem okolju (kjer obstaja pluralnost ver in/ali multiple etničnosti) odvisno od stopnje prepletanja lokalnih prepričanj, norm, zakonov in praks ter tudi globalnih sil, kot so postkolonializacija, globalizacija, feminizem, gibanja za človekove pravice in islamizacija.¹ Poudarjanje sedanjega uveljavljenega hierarhičnega sistema spolov je za številne muslimanske feministke² precej zahtevna naloga. Opozarjajo namreč na razlike v verski, družbeni in kulturni konstrukciji prisvajanja spolov v muslimanskih skupnostih. Njihova razprava se osredinja na analizo statusa žensk, njihove vloge, identitete, udeležbe v družbi in osvoboditev iz okovov verskih«, kulturnih in družbenih izrazov in praks. V članku poudarjam primer Egipta zaradi središčne vloge, ki jo je imel na področju razvoja feministične zavesti v arabskem svetu. Feminizem predstavljam kot individualno ali kolektivno zavedanje, da so ženske bile in so pod pritiski družbe na različnih področjih in zaradi različnih razlogov. Premiki proti liberalizaciji vključujejo enakopravnejšo družbo ter izboljšanje odnosa med žensko in moškim. V sodobnih arabskih družbah je značilna pluralnost in heterogenost feminizmov, saj lahko najdemo veliko različnih tipov, kot so sekularni feminizem,

¹ Etin Anwar, *Gender and Self in Islam* (New York: Routledge, 2006), 14.

² Sem prištevam vse podpornike za uveljavljanje enakopravnosti in pravičnosti v družbi za oba spola (t. i. moške egalitariste, feministe itd.)

islamski feminizem in islamistični feminizem, ki pokrivajo široke politične spektre in prikažejo različnost glasov, ki jih govorijo ženske. Tudi tam, kjer ženske termin feminizem zavračajo, ne pomeni, da ni feministične zavesti. V Egiptu sta dve glavni feministični paradigmi. Sekularni feminizem, ki se je pojavil konec 19. stoletja, in islamistični feminizem, ki je postal očiten v poznem 20. stoletju³. V nadaljevanju se osredinjam ter podrobneje razložim razmere in družbenopolitične okoliščine, ki so vplivale na začetke oblikovanja feministične zavesti v Egiptu vse do revolucije 2011.

Dvojna osvoboditev: nacionalizem in feminizem

Feminizmi v Egiptu obeležujejo stoletnico obstoja. Pojavili so se v določenem zgodovinskem kontekstu, v katerem so se novi subjekti in identitete preoblikovali iz prepletene verske, razredne, etnične in narodne pripadnosti, v času živahnih družbenih, ekonomskih in tehnoloških preobrazb. Ob koncu 19. stoletja se je egipčanska družba soočala z zahodnjaškim imperializmom in kolonializmom, z upadanjem osmanskega vrhovnega gospostva in propadajočo dinastično vladavino. Vera je doživela neenakomerno socialno-ekonomsko in tehnološko preobrazbo. Nekateri deli prebivalstva so izkoristili vrtimec sprememb, medtem ko so se drugi soočali s težavami v dostopu do novih priložnosti. Tanzimatske reforme, ki so od sredine 19. stoletja potekale v Turčiji, in ustavno komunistično gibanje v začetku 20. stoletja v Iranu so sprožili živahne razprave o veri in sodobnosti. Islamsko reformno gibanje se je začelo v Egiptu konec 19. stoletja pod vodstvom islamskega modernista Mohameda Abduha ter je imelo velik vpliv tudi onkraj meja Egipta in cele regije.⁴ To gibanje je pozvalo k oživitvi *ižtihada* oz. neodvisnemu raziskovanju verskih besedil ter ljudem pomagalo, da so se soočili z izzivom, kako biti »sodoben in muslimanski«. Medtem je arabsko gibanje *Nahda*, ki so ga vodili kristjani in muslimani iz *Velike Sirije* (številni so pobegnili v Egipt in tako ubežali osmanskem nadzoru), ustvarilo ši-

³ Margot Badran, »Between Secular and Islamic feminism/s: Reflections on the Middle East,« *Journal of Middle East Women's Studies* 1, št. 1 (Winter, 2005), 6.

⁴ Badran, »Between Secular and Islamic feminism/s,« 7.

roko gibanje arabskega intelektualnega in kulturnega preporoda.⁵ Diskurz o narodni osvoboditvi, ki je zahteval ustvarjanje neodvisnih držav na podlagi vezi skupnega prostora in lokalne kulture, je prevladoval v državah Bližnjega vzhoda ob širjenju zahodnjaške kolonialne vladavine in upadanju osmanskega nadzora. Nove nacionalne identitete pri nastajanju niso sovpadale z versko pripadnostjo. Sekularni nacionalizem je gradil novo vrsto kolektivne identitete, povezane z zgodovinskimi koreninami ljudi na skupnem ozemlju in s skupnimi kulturnimi izkušnjami. V zamišljenem sekularnem narodu je bila vera sprejeta kot samoumevna, pluralne verske identitete državljanov so dobile priznanje in svoj prostor. Iz tega dinamičnega konteksta so urbane ženske srednjih in višjih slojev na različnih lokacijah na Bližnjem vzhodu začele ustvarjati »feministični diskurz«, ki je bil hkrati kritika, da se ne morejo svobodno približati ugodnostim modernosti tako kot moški kolegi, samo zato ker so ženske.⁶ Vzpon sekularnega feminizma je sovpadal z dvema pojavama: s širjenjem nove informacijske tehnologije v obliki prihoda tiskarn in s širjenjem pismenosti med ženskami (srednjih in zgornjih slojev). Ti pojavi so povzročili novo žensko pisateljsko in bralno javnost. Ženske so presegle meje verske skupnosti, ko so se združila prizadevanja za oblikovanje feminističnega diskurza, ki je bil artikuliran v novih prispevkih in sveže oblikovanih mrežah⁷. Tako je oblikovanje feministične zavesti v Egiptu potekalo vzporedno s hitrim razvojem moderne države v začetku 19. stoletja. Tehnološki napredek v vse bolj kapitalistični, sekularni državi Mohameda Alija je spremljala poglobljena intelektualna misel med vsemi sloji družbe, vključno z ženskami. Ves narod je bil združen v kritiziranju načina, na katerega so okupacijske sile Velike Britanije izkoristile Egipt za svoje cilje, pri čemer so interese avtohtonega prebivalstva popolnoma negirale. To je povzročilo številne različice egipčanskega nacionalizma⁸.

⁵ Več o tem v Maja Lamberger Khatib, »Arabski klub: Prostor redefiniranja družbenih identifikacij« (Doktorsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010), 226–266.

⁶ Badran, »Between Secular and Islamic feminism/s,« 6.

⁷ Prav tam, 7.

⁸ Nabila Ramdani, »Women in the 1919 Egyptian Revolution: From Feminist Awakening to Nationalist Political Activism,« *Journal of International Women's Studies* 14, št. 2 (marec 2013): 39.

Ženski tisk se je pojavil v času, ki je dobro dokumentiran v egiptovski zgodovini,⁹ in je naraščal vzporedno z rastjo nacionalnega gibanja. Povezava med nacionalističnim tiskom in politiko je jasna, odnos med ženskim tiskom in nacionalno politiko pa se zdi manj logičen, sploh ker v besedilih niso razpravljale o sodobnih politikah, temveč so v tiskani besedi našle priložnost, da so lahko izražale svoje zahteve. Med zgodnje aktivistke se štejejo Ajša Al-Tajmurija, Varda Al-Jazidži, Zajnab Favaz in Huda Šaravi, ki so pustile vzhajajočo feministično zavest tudi v svojih poezijah, esejih in zgodbah. V grobem bi lahko rekli, da so obstajali trije tabori: sekularistke, modernistke in islamistke. Sekularistke so bile bolj osredinjene na jezik in izobrazbo. Modernistke so razpravljale o tem, kako izboljšati ženski položaj v družinah skozi inovativno versko interpretacijo. Nasprotno pa so islamistke poudarjale pravice, ki jim jih je prinesel islam, in so pozivale k vračanju k »pravemu islamu«.¹⁰ Zanimivo je, da so se periodike, ki so bile po vsebini bolj sekularne, časovno obdržale najdalj časa.¹¹ Prva tovrstna revija je izšla leta 1892, imenovala se je *Al Fatah* (Mlada ženska). Izdajala jo je sirska kristjanka Hind Navfal. Pričujoči mesečnik je obravnavan kot prva popolnoma feministična publikacija na obsežnem seznamu arabskih periodičnih publikacij o ženskah in njihovih težavah. Znane so kot *al-madžallat alnisa'iyya* (ženske revije).¹² Kljub številnim literarnim in znanstvenim revijam, ki so bile dosegljive v tem času, je Navfal dejala, da je ustanovila *Al Fatah*, ker nobena od teh publikacij ni posebej obravnavala pravic žensk niti njihovih težav. Zaradi tega je Navfal povabila ženske, naj ji pošljejo svoje prispevke. Skoraj trideset tovrstnih periodičnih publikacij, ki so jih vodile ženske in so bile namenjene njim ter so bile usmerjene v osvoboditev izpod moške dominacije, je izhajalo pred revolucijo leta 1919 in so bile distribuirane v Egiptu in zunaj njega. V svojem boju so se obrnile k prvotnemu islamu in zahtevale pravice, ki so jim bile dodeljene znotraj islama. To je bil tudi pragmatični način za uvel-

⁹ Čeprav ženske niso bile na očeh javnosti in so redko zapuščale avtobiografije, se vendarle o tem obdobju najde veliko različnih virov (več glej Beth Baron, *The women's awakening in Egypt: Culture, Society, and the Press* (New Haven in London: Yale University Press, 1994), 13.

¹⁰ Baron, *The women's awakening in Egypt*, 7.

¹¹ Badran v Ramdani, »Women in the 1919 Egyptian Revolution,« 42.

¹² Baron, *The women's awakening in Egypt*, 14.

javljanje pravic v dominantno muslimanski družbi. Poimenovala so se muslimanske ženske. Ustanavljale so društva (Vzgojno združenje žensk, 1910, Nova ženska družba, 1919) in se osredinile predvsem na izobraževanje žensk. Leto 1909 je mejnik na področju izobraževanja žensk. Prva ženska, Nabavija Musa, je končala sekundarno izobraževanje in na novi egipčanski univerzi so se pod pritiski žensk začela prva predavanja za ženske. Te so bile pripadnice visokega srednjega in višjega sloja, ki so prve izstopile iz območja, omejenega na gospodinjstvo. Ustanovile so tudi sekularno filantropično gibanje za zdravstvene in medicinske storitve za revne ženske in otroke.

Ženske so v tem stoletju dale okvir novi moderni identiteti: nov način razmišljanja, novo metodo analiziranja, nov vodnik za vsakodnevni in kolektivni politični aktivizem. Artikulirale so feminizem znotraj diskurzov islamskega modernizma in sekularnega nacionalizma. Feminizem si je utrl začetni vstop v javni prostor kot vitalna nacionalistična moč. Prvi desetletji je bil to bolj diskretni socialni feminizem, nato pa je prerastel v močno politično gibanje. Predstavnica tega je Huda Šaravi, pripadnica aristokratskega sloja, zaradi česar so zgodnji raziskovalci egipčanskega feminizma tega pripisovali višjemu sloju. Vendar novejša študije izpodbijajo to prepričanje, zlasti dela Beth Baron in Margot Badran, ki v raziskavah dokazujejo, da so bile ženske srednjega razreda tiste, ki so bile v ospredju razvoja feministične zavesti, in to zlasti s članki v revijah in časopisih ter bolj tradicionalni literaturi, kot so pesmi in romani, kjer so poudarile potrebo po izboljšanju pravic za ženske.¹³ To literarno gibanje so ženske poimenovala *al-nahda al-nisa'iya* (žensko prebujenje).¹⁴ To oznako so uporabljale zlasti intelektualke za poimenovanje svojega literarnega gibanja, hkrati pa je nakazovala tudi širšo socialno mobilnost žensk, zlasti v izobraževanju ter naraščanju števila klubov in združenj, ki so jih oblikovale novoopolnomočene ženske.

Razprave o položaju in vlogi žensk so se na prehodu stoletja še stopnjevale, podžgalo pa jih je gotovo tudi pisanje egipčanskega sodnika in

¹³ Ramdani, »Women in the 1919 Egyptian Revolution,« 41.

¹⁴ Obstajali so tudi tehnični razlogi, da je egipčanska založniška industrija tako cvetela od 1870 naprej. V času britanske okupacije leta 1882 je kairska vlada opustila nadzor nad tiskom po vsej državi, kar je pomenilo, da je cenzura postala veliko manj stroga. Tisk je postal ključno sredstvo za komunikacijo in mobilizacijo.

intelektualca Kasima Amina, ki je leta 1899 objavil knjigo *Osvoboditev žensk* in sprožil cunami diskusij v celi regiji. Njegovo delo moramo obravnavati znotraj konteksta ženskega tiska in zavzemanja za pravice žensk. Amina so v preteklosti številni imenovali za očeta egipčanskega feminizma. Leila Ahmed ironično pripomni, da je prej kot oče feminizma sin kolonializma, saj se je izobraževal na evropskih univerzah in bil del britanskega kolonialističnega aparata. Veliko njegovih idej namreč odseva kolonialno mišljenje glede položaja žensk v muslimanskih družbah (islamski slog moške prevlade je zamenjal z zahodnjaškim slogom moške prevlade).¹⁵ V ospredju vsebine je zahteva po izobraževanju in liberalizaciji žensk, kar naj bi ojačalo in emancipiralo cel egipčanski narod v odnosu do britanske okupacije.

Pred začetkom prve svetovne vojne se je feministično gibanje razvijalo pod taktirko sirske šiitske pisateljice Zajnab Favaz in drugih intelektualk, ki so pisale in izdajale knjige in članke. Ko se je poleg feministične zavesti razvijala tudi nacionalistična, je žensko novinarstvo začelo pomembno vplivati na spreminjanje zavesti ljudi. Malaka Sa'ad je leta 1908 ustanovila *Al-Džins al-latif* (Pravični spol) za »dvigovanje statusa egipčanskih žensk in žensk na splošno«. Jasno izraženi nacionalistični in domoljubni argumenti so bili pri pisateljicah zelo napredni, zato je vstop žensk v literarni prostor izjemno pomemben. Še vedno pa so prizadevanja žensk v tem obdobju omejena na opolnomočeno delovanje v družinskem krogu. Oddaljile so se od gibanja sufražetk v Evropi, na primer s tem, da so jasno povedale, da ne želijo zmagati na volitvah. Sarah Al-Mihija, urednica *Fatata al-Nila* (Mlada ženska Nila), je zapisala, da so evropske ženske »zdaj v slabšem položaju ... ker si prizadevajo samo za dosego političnih pravic«. Želele so vplivati na svoje družine in druge v svojih neposrednih krogih ter tako vplivati na družbo na splošno. To jim je bilo pomembnejše kot odkrita politična moč.¹⁶ V patriotskem duhu so v svojih prispevkih nagovarjale ženske, da je njihova dolžnost, da kot vzgojiteljice svojih otrok širijo nacionalistično zavest. Prek nacionalistične zavesti pa se je legitimiziral tudi poziv k izboljš-

¹⁵ Leila Ahmad, *Women and Gender in Islam: Historical Roots of Modern Debate* (New Haven: Yale University Press, 1992), 162–63.

¹⁶ Ramdani, »Women in the 1919 Egyptian Revolution,« 44.

vanju pravic za ženske. Ko so si utirale nova življenja v družbi, so ženske oblikovale tudi jasno agendo. V nacionalnem kongresu v Heliopolisu (SV Kairo) je Malak Hifni Nasif leta 1911 izkoristila priložnost in izrazila prve feministične zahteve: pravico žensk do izobraževanja na vseh ravneh in v vseh oblikah, pravico do dela na področjih, ki jih same izberejo, in pravico do udejstvovanja pri molitvah v mošejah.¹⁷ Tako se začena druga faza feminističnega gibanja v Egiptu.

Politični aktivizem v objemu nacionalizma in feminizma

Boj egipčanskih žensk za pravice je potekal vzporedno z nacionalnimi zahtevami po neodvisnosti, v neposrednem soočenju z britansko okupacijo. Zahteve žensk po dostopu do izobraževanja na primer niso trčile samo ob egipčanske konservativne sile, temveč so jih zavrnilo tudi britanske oblasti v Egiptu.¹⁸ Leta 1919 je sledil pomemben dogodek: ženske so prvič sodelovale v skupnem javnem protestu na ulicah in s tem v procesu političnega odločanja. Med letoma 1919 in 1922 (težko militaristično obdobje osamosvajanja) je prišlo tudi do obrata od tako imenovanega socialnega feminizma do visoko javnega in kolektivno organiziranega feminizma. Pripadnice višjega sloja so se pridružile organiziranim demonstracijam, ženske iz nižjih slojev pa so sodelovale v spontanah javnih protestih. Ženski feminizem tega časa predstavlja zagotovo Huda Šaravi, ženska, ki je vodila boj za neodvisnost Egipta in žensko časopisno periodiko. Šaravijeva je bila zagovornica panarabskega feminizma, ki je pomenil izziv arabskim nacionalnim ideologijam ter dajal prednost državnim formacijam in nearabski zvezi. Njeno delovanje je sovpadalo s panarabskim, ki je nastal kot odgovor na kolonializem, močno pa se je povezovala tudi z evropskimi feministkami in ustvarjala globalno mrežo sestrstva. Pri ustanovitvi Egiptovske feministične zveze

¹⁷ Malak Hifni Nasif je spregledana aktivistka tega obdobja. Z delovanjem in pisanjem je njena feministična agenda pojasnjevala odnose in interakcijo med strukturami oblasti in kolonialno vladavino; Hoda Youssef, »Malak Hifni Nasif: Negotiations of a Feminist Agenda between the European and the Colonial,« *Journal of Middle East Women's Studies* 7, št. 1 (Winter 2011): 70, <https://doi.org/10.2979/jmiddeastwomstud.2011.7.1.70>.

¹⁸ Hala Kamal, »A Century of Egyptian Women's Demands: The Four Waves of the Egyptian Feminist Movement,« *Gender and Race Matter: Global Perspectives on Being a Woman* (2016): 8, <https://doi.org/10.1108/S1529-21262016000021002>.

sta Huda Šaravi in Sajza Nabaravi inicirali prvo fazo radikalnega feminizma v Egiptu. Leta 1919 je Šaravijeva popeljala zakrite ženske na ulice na proteste proti britanski okupaciji.¹⁹ Ženska solidarnost z egipčanskimi nacionalisti je ponazorjena tudi s sodelovanjem Šaravijeve in Zaghlula, voditelja nacionalističnega gibanja Vafd²⁰. Njihovo sodelovanje pri osvoboditvi Egipta je pripomoglo k ozaveščanju, da je osvoboditev žensk pogoj za osvoboditev Egipta in da je tudi ta boj dvojni boj: poleg nacionalnega se enakovredno borijo tudi za enakost spolov. Posledično je to sodelovanje pripeljalo do ustanovitve Vafdovega centralnega komiteja za ženske (december 1919/januar 1920). Veliko je bilo načinov, na katere so se egipčanske ženske višjega razreda upirale britanski vladavini, med drugim z ekonomskimi bojkoti in distribucijo protikolonialne literature. Ob tem naj poudarim, da so v revoluciji sodelovale ženske iz vseh družbenih slojev. Je pa res, da je bil prispevek aristokratskih žensk višjega razreda k revoluciji pogosto opisan zelo podrobno, udeležba žensk iz nižjih slojev pa pogosto pozabljena. Številne ekonomsko prikrajšane ženske so dejansko izgubile življenje v boju (različne sabotaže, recimo uničenje železniških tirov)²¹, medtem ko žrtvovanje bolj privilegiranih žensk ni bilo tako ekstremno (peticije za osamosvojitve Egipta). Osnovna pripoved o revoluciji iz leta 1919 je dobro utrjena, saj je sestavljena iz številnih virov (domačih in tujih) – od pripovedovanj očitvidcev in časopisnih člankov do sodobnih zgodovinskih kronik. Kljub temu pa so v teh pripovedih obstajajo številna nasprotja, ki zamegljijo natančno dogajanje na marčevskem shodu. Demonstracije so najprej izbruhnile v nedeljo, 16. marca, pri čemer je dnevni časopis Al-Ahram poročal, da so se začele »ženske demonstracije«.²² Sledile so

¹⁹ Čeprav ženske v Egiptu niso prvič stopile na ulice. Demonstrirale naj bi tudi ob prihodu francoskih čet v Aleksandrijo leta 1798, ko so zavzele ulice v protifrancoskih protestih po vsem Egiptu. Avtorji prav tako omenjajo proteste žensk v času osmanskega imperija proti višanju davkov in življenjskih stroškov. Več o tem v Kamal, »A Century of Egyptian Women's Demands«, 7.

²⁰ Najvplivnejša liberalna nacionalistična politična stranka v Egiptu med obema vojnama, ki je sodelovala pri oblikovanju nove ustave leta 1923 in popeljala Egipt od dinastične vladavine k ustavni monarhiji.

²¹ Ramdani, »Women in the 1919 Egyptian Revolution«, 50.

²² Poleg dobro dokumentiranega dogodka v egipčanski historiografiji in tisku (tudi mednarodnem, recimo London Press) je vloga žensk v demonstracijah ovekovečil tudi egipčanski pesnik Hafez Ibrahim.

demonstracije 19. in 20. marca. Koordinirala jih je Huda Šaravi ob podpori Safije Zughlul (žene voditelja stranke Vafd, ki ga je britanska oblast v tem času izgnala na Sejše, pozneje na Malto). Ženske so demonstrirale z napisi in slogani »Naj živita svoboda in neodvisnost!«, »Zahtevamo popolno samostojnost!«, »Dol s protektoratom!«. Po nekaj urah so jih razgnali oboroženi britanski policisti. Značilno za demonstracije leta 1919 je bilo, da so se začele s protesti žensk iz aristokratskih slojev, kmalu pa je bila pretrgana razredna ovira in so se jim pridružile tudi ženske iz drugih slojev ter so začele demonstrirati skupaj. Prav tako se je meja spola s stopnjevanjem protestov manjšala. Ženskam so se pridružili tudi mošje (kar je dokumentirala Šaravijeva v spominih)²³. Z uspehom revolucije²⁴ so se ženske ob političnem organiziranju nadejale tudi pridobitve političnih pravic ob oblikovanju nove ustave. Toda moška dominantna ideologija je prispevek žensk na demonstracijah razumela kot začasen podaljšek ženske vloge kot zaščitnice doma. Zato so ostale tudi v novi ustavi iz leta 1923 brez političnih pravic, pri čemer je poudarjen 23. člen, ki navaja, da je narod izvor oblasti, pri čemer je narod opredeljen kot moškost.²⁵ Tako so bile primorane k oblikovanju formalnih organizacij, v katerih so nadaljevale svoj boj za emancipacijo žensk. Huda Šaravi je leta 1923 ustanovila in vodila prvo Egipčansko feministično zvezo (EFZ) (*Al Ittihad al nisa'i al masri*), ki je postala najvplivnejša politična ženska organizacija za reforme in enakost žensk. S svojimi podpornicami je radikalizirala svoja stališča. Istega leta je izzvala škandal v Egiptu, ko je stopila iz ladje v Aleksandriji in pred mediji v javnosti v morje odvrгла pokrivalo. To dejanje je označevalo konec sistema zasebnega prostora žensk ter vstop v politično in gospodarsko delovanje. Prvič v zgodovini sodobnega Egipta so egipčanski časopisi natisnili razkrit obraz ženske, pol stoletja po tem, ko so ženske tiskale svoje revije, članke in knjige. Leta 1924 so na vrata novega parlamenta nabile zahteve za novo žensko družbo: polne politične pravice, pravica do izobraževanja in dela in reforma družinskega zakonika. Gibanju so

²³ Nasilje britanskih sil se je stopnjevalo in revolucija je zahtevala tisoč življenj.

²⁴ Britanci leta 1920 končajo obdobje protektorata, Vafd prevzame nadzor.

²⁵ Mervat Hatem, »Economic And Political Liberation In Egypt And the Demise Of State Feminism«, *International Journal Of Middle East Studies*, 24 (1992): 235, <https://doi.org/10.1017/S0020743800021541>.

se pridružile ženske različnih generacij. EFZ se je pridružila tudi Zajnab al Ghazali, v prihodnosti jo bomo srečali kot islamistično voditeljico, ki leta 1935 izstopi iz EFZ in oblikuje Zvezo muslimanskih žensk. S tem je nakazala smer premika proti muslimanskemu feminizmu, boj za žensko in nacionalno liberalizacijo, toda znotraj islamskih okvirov. Ženske so pospešeno ustanovljale revije, dnevne centre za zaposlene ženske, postajale so novinarke. Do leta 1928 so dosegle polnopravno vključevanje v visokošolske ustanove (prva je diplomirala na univerzi leta 1933)²⁶ in postale so lahko tudi univerzitetne profesorice. S sistematičnim povečevanjem visoko izobraženih žensk se je krepilo tudi zavedanje pravic na delovnih mestih in širša mobilizacija glede zahtev socialnih in ustavnih reform. To se je izražalo v ustanovitvi egipčanske ženske stranke leta 1942, ki je bila prva, ki je namenjala pozornost enakosti spolov v izobraževanju, zaposlovanju, državljanstvu in politični udeležbi s posebnim poudarkom na pravicah zaposlenih delavk do plačanega porodniškega dopusta. S tem so vplivale, da so se zaposlene ženske začele povezovati v sindikate v tovarnah in na drugih delovnih mestih. Ta trend je bil okrepljen leta 1946 z ustanovitvijo Nacionalnega odbora za študente in delavce, v katerem so bile na vodilna mesta izvoljene ženske, kot sta Latifa Al-Zajat in Indži Eflatun. Odbor je združeval pravice žensk z zahtevami po nacionalni osvoboditvi. V 40. letih prejšnjega stoletja smo bili priča ustanovitvi združenja *Bint Al-Nil* (Združenje nilskih hčera), ki ga je ustanovila Dorja Šafik. Združenje je odprlo centre za opismenjevanje žensk in zdravstvene programe za revne ženske na podeželju. Njihova glavna naloga je bila pridobivanje političnih pravic za ženske. Dorja Šafik je postajala neomajna v svojem političnem boju in prvič je dobila ideje o protestih na ulici. Leta 1951 je zbrala 1500 žensk iz dveh feminističnih organizacij, ki so vdrle v egipčanski parlament.

²⁶ Prva državna srednja šola za dekleta z enakim kurikulumom je bila odprta leta 1925. Leta 1929 so se lahko ženske vpisale na univerzo, leta 1941 je bila Suhair Al-Kalamavi prva, ki je doktorirala. Dorja Šafik je bila prva egipčanska ženska z doktoratom na Sorboni. Hilana Sidarus je bila prva ženska, ki je dobila štipendijo za študij medicine v tujini, in postala je direktorica bolnišnice. Najma Al-Ajubi je bila prva, ki je doštudirala pravo, in postala je direktorica pisarne za žensko delo. Delež žensk v visokošolskem izobraževalnem sistemu je v 30. letih prejšnjega stoletja znašal 0,4 % in je do začetka 70. let narastel na 26 %, glej Donald Malcolm Reid, *Cairo University and the Making of Modern Egypt* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002): 106.

Dorja Šafik je nato pred člani parlamenta spregovorila o zahtevah žensk. Pozneje je parlament potrdil pravico žensk do političnega udejstvovanja (da volijo in da se lahko potegujejo za parlament). Ustanovila je žensko militantno skupino (dva tisoč članic) ter se borila proti britanskim četam na Suezju in pokazala pripravljenost, da gredo ženske v boj. S skupino žensk je zahtevala bojkot britanskih bank v Egiptu in še veliko drugih radikalnih akcij. Leta 1952 je svoje združenje *Bint Al-Nil* preoblikovala v prvo žensko politično stranko. Leta 1954 so organizirali tudi gladovne stavke v Kairu in Aleksandriji z zahtevami po vključitvi žensk v proces preoblikovanja nove ustave po revoluciji 23. julija 1954. Dorja je postala militantna sufražistka in vodja finalnega kroga za pridobitev političnih pravic za ženske. V 30. in 40. letih je egiptovski feminizem dosegel tudi druga področja arabskega sveta in vplival na oblikovanje panarabske zavesti oziroma na začetek panarabskega feminizma z ustanovitvijo Arabske feministične zveze, ki obstaja še danes.

Državni feminizem in arabski socializem

Povojno obdobje je bilo čas za vzpon levice na mednarodnem prizorišču, ne samo v Egiptu, ter čas za protiimperialistični boj v Aziji in Afriki.

Leta 1954 se začne obdobje Naserja in njegovega največjega razvojnega projekta – arabskega socializma. Naserjev režim je vse bolj prehajal od izmeničnega ignoriranja in zatiranja ženskih neodvisnih političnih pobud do tega, da jih je vključil v svoj program in oblikoval strategijo, ki je zajemala tudi druge skupine, kot so delavci in kmetje. To je bil proces, ki ga raziskovalci opredeljujejo kot manifestacijo državnega feminizma.²⁷

Radikalizacija delovanja v krogu okrog Dorje Šafik je pripeljala do pridobitve političnih in ekonomskih pravic z novo ustavo leta 1956, po kateri so ženske dobile pravico voliti in biti izvoljene (le če so bile pisмене, kar pa ni bilo pogoj za moške kandidate). V ustavi je bilo določeno tudi enakovredno plačilo za moške in ženske za enakovredno delo. Sprva optimistična glede Naserja, ga je kmalu spoznala kot neiskrenega,

²⁷ Kamal, »A Century of Egyptian Women's Demands,« 10.

zato je pozivala k političnim akcijam zoper njega. Na indijski ambasadi je ponovno začela gladovno stavko, s katero je opozarjala na njegov diktatorski režim. Naser je odredil zanjo 18-letni hišni pripor. Njen časopis *Bint Al-Nil* je bil ukinjen, njeno ime pa prepovedano v medijih, prav tako so iz egiptovskih medijev odstranili vse, kar je napisala. V hišnem zaporu je aktivno pisala knjige ter prevedla Koran v angleščino in francoščino. Leta 1975 je naredila samomor. V skladu z Naserjevimi socialističnimi vrednotami so ženske dobile zakonske pravice do dela in izobrazbe ter večje možnosti politične participacije in zaposlovanja. Vendar se Naser ni želel mešati v položaj žensk v družini, saj bi s tem razburil muslimanske fundamentalistke, za katere je vmešavanje v družinsko strukturo pomenilo neposreden napad na islam. Medtem ko je bil egiptčanski pravni sistem v celoti sekularen, je družinski zakonik še naprej spoštoval versko zakonodajo na področjih, ki urejajo zakonsko zvezo, razvezo, skrbništvo, preživnino in dedovanje otrok. Paradoksalna razsežnost egiptčanskega državnega feminizma je poudarila nasprotja med »naprednim sistemom« s pravicami žensk v javni sferi, določenim z ustavo in delovno zakonodajo, in »konservativnim« zakonikom o osebnem statusu, ki je urejal področje žensk v zasebni sferi. Feministični boj je neposredno naslavljal državo in zahteval pravne reforme družinskega in osebnega statusnega zakonika. V ospredju sta bili glavni vprašanji, povezani z ubogljivostjo žensk (*al-ta'a*), in zakon o ločitvi. *Al-ta'a* se sklicuje na moževo pravico, da lahko zakonito dokaže ženino »neposlušnost«, če ta zapusti dom, in jo prisilno vrne v zakonsko hišo – »*bayt al-ta'a*« (hiša poslušnosti). Feministični pravniki, akademiki, novinarji in socialni reformatorji, kot je Aziza Husejn, so vodili kampanje za reformo zakona o osebnem statusu, izzivajoč *bayt al-ta'a* in moško enostransko pravico do ločitve od žene. Ženske so zahtevale, da morajo sodišča potrditi ločitev, da odločitve o skrbništvu otrok temeljijo na odločitvah sodišča, da je treba sprejeti drugo ženo, ki je pogojena s sodnim dovoljenjem, da razvezane ženske dobijo pošteno odškodnino in odpravijo razsodbo o poslušnosti (ta je bila ukinjena leta 1967).²⁸

Obdobje med letoma 1920 in 1950 je torej obdobje številnih dosežkov. Ustava iz leta 1956 in nacionalna listina sta ženskam priznali

²⁸ Kamal, »A Century of Egyptian Women's Demands,« 11.

enak status pri gradnji novega socialističnega naroda, 52. člen ustave pa je državo zavezoval, da bo vsem državljanom zagotovila delo. Obvezno osnovnošolsko izobraževanje, razširitev zdravstvenih storitev, nacionalizacija panog in konsolidacija državnih institucij so zahtevali in spodbujali zaposlovanje žensk. Čeprav so ženske delale v izobraževanju, zdravstvu in socialnih storitvah, so jih sodna, diplomatska in ministrska mesta še naprej izključevala. Politika načrtovanja družine je spodbujala žensko delo v javni sferi. Načrtovanje družine je postalo del nacionalne politike, ki se izvaja po vsej državi, saj so bila kontracepcijska sredstva brezplačno na voljo v klinikah, zdravstvenih domovih in zdravstvenih enotah po vsej državi. Nuklearna družina, sestavljena iz staršev in največ treh otrok, je postala vzor, kar se je izražalo v zakonih o varstvu otrok. Podobno kot pri pravni reformi družinskega in osebnega statusnega zakona so se tudi kampanje, ki propagirajo te reforme, opirale na posvetne diskurze, ki se zanašajo na sodobne vrednote. Politične kampanje so si prisvojile tudi posodobljene verske diskurze, ki temeljijo na reinterpretaciji pravic žensk v islamu, da bi se soočile z verskim konzervativizmom.

Največje razočaranje in poraz za feministke je bila prav neuresničitev sprememb družinskega zakonika glede poliginije, preprostega dostopa moških do ločitvenega postopka in nezmožnosti žensk, da začnejo postopek ločitve.

Civilnodružbeni feminizmi

Država je ohranila svoj monopol nad feministično sfero vse do 80. let 19. stoletja. S prihodom kapitalistično usmerjenega Al Sadata so borke za ženske pravice spet prišle na dan. Med Naserjevo vlada-vino so bile vse oblike političnega delovanja nadzorovane, zdaj se je možnost izobraževanja odprla manjšini žensk, toda zmanjšala možnost dela nižjemu sloju žensk. Povečale so se socialne razlike, čedalje večji vpliv zahodnjaških držav na gospodarstvo in politiko pa je pripravil tla za povečano religioznost in vpliv islamističnih strank. Med ženskami se je to poznalo v povečanju zakrivanja. Obdobje demokratičnega pluralizma, feminizma in drugih zatiranih skupin je bilo spet na preizkušnji. V tem obdobju je sodobna egipčanska feministka,

sicer zdravnica Naval Al Sadavi, objavila svojo prvo knjigo *Ženske in spolnost* (1972), v kateri opozarja na moško manipulacijo z žensko in žensko seksualnostjo in obsoja obrezovanje žensk (FGM²⁹). Fizične in psihične probleme opazovanih žensk je pripisala zatiranim kulturnim praksam, povezala je patriarhalno zatiranje z razrednim in imperialističnim, njena knjiga pa je bila ena ključnih knjig in prelomnica v boju za enakovrednost in enakopravnost žensk, ki je Sadavijevo stala vodilnega položaja na ministrstvu za zdravje, prav tako pa tudi drugih strokovnih položajev v medicinskih institucijah. Kljub preganjanju je pomagala ustanoviti feministično revijo *Soočenje* in bila zaradi tega tudi obsojena na zaporno kazen. V 80. letih je zaradi islamističnih groženj in političnega preganjanja sprejela povabilo ameriških univerz in tam predavala. V enem izmed intervjujev je kratko pojasnila, da je jedro zatiranja žensk v globalnem postmodernem kapitalističnem sistemu, ki ga podpira verski fundamentalizem.

Po atentatu na Al Sadata in po prihodu Mubaraka (leta 1981) je državni nadzor nad civilno družbo začel popuščati. Leta 1982 je Sadavijeva ustanovila Arabsko zvezo za solidarnost žensk, ki odpira zlasti vprašanja spolov. Civilna družba je usmerjena v iskanje mednarodne podpore in povezovanja na področju odpravljanja diskriminacije nad ženskami. Sprememb v zakonodaji o združenjih je feministkam omogočil izvajanje novih dejavnosti, povezanih z vprašanjem človekovih pravic in pismenosti. Skupina znanih feministk (Aziza Husejn, Mervat Al-Telavi, Magda Al-Mufti ...) je oblikovala komunikacijsko skupino za stopnjevanje vprašanja ženskega položaja. Izdale so pomemben pamflet *Legalne pravice egipčanskih žensk v teoriji in praksi*. Leta 1985 ponovno odprejo zahtevo po reviziji družinskega zakonika iz leta 1979, ki je prva po 1929) s široko koalicijo podpore. V začetku 21.stoletja je značilen razpršen feminizem, ni več osrednje feministične organizacije, ampak številne nevladne organizacije. Nacionalni feminizem kot ideologija je zbledel. Feministke/-ti delujejo v lokalnih in globalnih prostorih. V tem zadnjem obdobju razvoja egiptovskega feminističnega gibanja, ki

²⁹ Mednarodno prepoznavna kratica za female genital mutilation (obrezovanje ženskih spolnih organov).

ga predstavlja ta prispevek, smo lahko identificirali feministični aktivizem v treh točkah.

1. Formalno oblikovanje ženskih odborov v političnih strankah. Čeprav so se ti odbori ukvarjali z ženskimi vprašanji, jih je bolj zanimala vloga družine kot ženske pravice. Poleg tega so bili njihovi programi na splošno zasnovani tako, da ustrezajo strankam in ne spodbujajo feminističnih ciljev.
2. V tem obdobju smo bili priča nastanku številnih feminističnih iniciativ, neodvisnih in v okviru organizacij za človekove pravice, ki so programe za ženske ustanovljale v okviru svojih ustanov. Najvidnejše in najglasnejše pobude so bile delovna skupina FGM in skupina Media Watch. Delovna skupina FGM se je osredinila na izkoreninjenje obrezovanja ženskih spolnih organov. Podobno je bila skupina Media Watch sestavljena iz neodvisnih raziskovalk in aktivistk za razkrivanje spolnih stereotipov in poudarjanja njihove vloge pri ohranjanju in krepitevi diskriminatornih podob in predstavitev žensk v medijskih in šolskih učnih programih.
3. Podobno kot te pobude so se samostojne skupine žensk zbrale okoli različnih vprašanj v zvezi z življenjem in pravicami žensk. Pomembna agenda so postale seksualne pravice, s katerimi so se zoperstavljale tradicionalnim praksam. Poudarjale so družinsko nasilje in spolno nadlegovanje, začelo pa se je tudi gibanje za priznavanje pravic LGTB-skupnostim.³⁰

Kljub vsem naporom feminističnih gibanj in velikih dosežkov, ki so jih dosegle v spremenjeni zakonodaji v zelo intenzivnem stoletju feminističnih bojev in vse do padca Mubarakovega režima, v praksi še vedno ostaja zelo nizka politična participacija žensk. Še vedno je skoraj polovica žensk v Egiptu nepismena in približno 22 % jih za svoje delo ne prejema nobenega plačila. V takem duhu so zorele razmere, v katerih se je leta 2011 začela nova revolucija, v kateri so ponovno imele pomembno vlogo ženske.

³⁰ Kamal, »A Century of Egyptian Women's Demands,« 14.

Zaključek

Egipčansko feministično gibanje ima dolgo zgodovino, ki sega v konec 19. stoletja. V tem procesu je mogoče prepoznati več značilnosti. Feministično gibanje je bilo nenehno tesno povezano s nacionalnimi političnimi konteksti, hkrati pa se je odzivalo na mednarodno feministično agendo. Poleg tiska so ženske višjega razreda imele literarne in kulturne salone, kot sta bila salona princese Nazli Fadel in May Ziyada. Ti so nudili prostor za neposredne intelektualne izmenjave žensk in moških o družbenih, političnih, kulturnih vprašanjih in vprašanih spola. Poleg tega so ženske v javno sfero prodirale z vključevanjem v dobrodelne organizacije, ki so jih ustanovljale in vodile ženske višjega srednjega razreda, financirale pa ženske egipčanske aristokracije. Te so nudile zdravstvene storitve revnim ženskam in otrokom ter zavetišča brezdomnim ženskam in sirotam. Čeprav te dejavnosti niso bile omejene na feministični aktivizem, so imele pomembno vlogo pri vključevanju žensk v javno sfero. Ženskam so omogočile določeno mobilnost po spolno omejenih linijah, ki ločujejo javno sfero od zasebne. Te dejavnosti so vključevale tudi prestop meja doma in vključevanje v reševanje socialnih težav. Vodenje časopisov ter ustanovitev organizacij in salonov sta zahtevala razvoj vodstvenih veščin zunaj meja domačega življenja in s tem ženskam pomagala pridobiti politična orodja zastopanja in poganjanja, obenem pa razvijati večine argumentacije. Vse te dejavnosti so jim ponudile priložnost, da razvijejo svoje mreže med mislečimi ženskami ter tudi med drugimi egipčanskimi intelektualci in organizacijami. Aktivno vključevanje egipčanskih žensk v družbena in politična vprašanja se je izražalo v njihovih prizadevanjih za vključitev pravic žensk v ustavo leta 1923. Pridobitev visokošolske izobrazbe je bila prvi korak, ki je ženskam omogočil dostop do akademskih krogov in javne sfere dela.

Ženske so se udeleževale mednarodnih feminističnih konferenc in njihova prva delegacija je bila prisotna na kongresu žensk v Rimu leta 1923. Zato lahko rečemo, da je egipčanska feministična agenda vedno poudarjala položaj žensk z mednarodnega feminističnega vidika, medtem ko ostaja globoko zakoreninjena v nacionalni kontekst z vsemi svojimi notranjimi boji. Aktivistke so se zavedale pomena pravnih reform za družbeno-kulturne spremembe pri spolni diskriminaciji. Svoje zah-

teve so izražale pred parlamenti, odbori za pisanje ustave in zakonodajalci in postopoma so uspele svoje pravice vključiti v egiptovsko ustavo. Skozi desetletja so se angažirale za spremembe delovnega prava ter osebnega statusa in družinskega zakonika. Zavedale so se pomena politične zastopanosti za izboljšanje stanja žensk v družbi. Od pravice do volitev, ki je bila izražena že leta 1909, do sodelovanja v parlamentu, vodstvu strank ter tudi v sodstvu in na položajih odločanja. Skozi zgodovino egiptovskega feminističnega gibanja opazamo kontinuirano vztrajanje pri pravicah žensk do izobraževanja, zaposlovanja in neodvisnosti. Čeprav je bila pravica žensk do izobraževanja v začetku 20. stoletja bojno polje in je trenutno samoumevna, feministke to pravico še naprej poudarjajo. Feministično gibanje je za svoje cilje uporabilo orodja političnega aktivizma. Skozi desetletja so izvajali taktike in strategije narodne osvoboditve, mednarodne solidarnosti in aktivizma za človekove pravice, da bi razvili svoje programe in kampanje za uvedbo sprememb. Za doseg svojih ciljev so se poleg uporabe medijev za ustvarjanje podpore javnega mnenja zatekali v različne oblike političnega protesta, oblikovanje koalicij ter organiziranje poklicnih in gladovnih stavk, ki je doseglo svoj višek v množičnih demonstracijah za spremembo režima v t. i. arabski pomladi.

B i b l i o g r a f i j a

- Ahmed, Leila. *Women and Gender in Islam: Historical Roots of Modern Debate*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- Anwar, Etin. *Gender and Self in Islam*. New York: Routledge, 2006.
- Badran, Margot. »Between Secular and Islamic feminism/s: Reflections on the Middle East.« *Journal of Middle East Women's Studies* 1, št. 1 (Winter, 2005): 6–28.
- Baron, Beth. *The women's awakening in Egypt: Culture, Society, and the Press*. New Haven in London: Yale University Press, 1994.
- Hatem, Mervat. »Economic And Political Liberation In Egypt And the Demise Of State Feminism.« *International Journal Of Middle East Studies*, 24 (1992): 231–51. <https://doi.org/10.1017/S0020743800021541>.
- Kamal, Hala. »A Century of Egyptian Women's Demands: The Four Waves of the Egyptian Feminist Movement.« *Gender and Race Matter: Global*

Perspectives on Being a Woman (2016): 3–22. <https://doi.org/10.1108/S1529-212620160000021002>.

Lamberger Khatib, Maja. »Arabski klub: Prostor redefiniranja družbenih identifikacij.« Doktorsko delo, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010.

Ramdani, Nabila. »Women in the 1919 Egyptian Revolution: From Feminist Awakening to Nationalist Political Activism.« *Journal of International Women's Studies* 14, št. 2 (marec 2013): 39–52.

Reid, Donald Malcolm. *Cairo University and the Making of Modern Egypt*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Youssef, Hoda. »Malak Hifni Nasif: Negotiations of a Feminist Agenda between the European and the Colonial.« *Journal of Middle East Women's Studies* 7, št. 1 (Winter 2011): 70–89. <https://doi.org/10.2979/jmiddeastwom-stud.2011.7.1.70>